

ФОРМИ ЗА УЧТИВОСТ ПРИ ОБРЪЩЕНИЯ В РЕЧЕВИЯ ЕТИКЕТ НА СЪВРЕМЕННИТЕ БЪЛГАРИ И ПОЛЯЦИ

Лилия Кънчева-Иванова

Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

The article presents similarities and differences in the use of forms of address in Bulgarian and Polish. The cultural and the historical development of the speakers of these two languages has led to essential differences, and similarities in some cases and in certain speech situations. The analysis outlines the major linguistic issues arising from the use of forms *ty//pan, pani, państwo* in Polish and their equivalent forms *tu//Vie* in Bulgarian, as well the situations in the everyday communication to which they correspond.

Key words: forms of address, speech situations

Въпросът за използването на определени форми при обръщения в интересубектното общуване на съвременните българи и поляци е свързан с редица особености и би следвало да е обект на детайлно проучване. В тази статия опитът ни е да направим наблюдения относно най-честите случаи, в които трябва да се избере определена форма, за да се избегне т. нар. *faux pas*, или нетактичност в комуникацията, като се правят и някои бележки относно граматичната страна на въпроса.

Формите за учтивост са неизменна част от общуването ни. Те представляват езиков израз на характерните за дадено общество модели на поведение. Обръщенията са елемент от една по-обща конвенционална система, наречена *речев етикет*. Понятието речев етикет обединява правилата и нормите на учтивостта, типични за речта, общоприети и утвърдени в едно или друго общество и определящи даден модел на поведение в интересубектното общуване (Формановска 1989; Пантелеева 1994; Ожуг 2001). Най-голямата група, която създава условностите в учтивостта, е даден народ. Нормите, които регулират вежливото поведение, са възникнали вследствие на опита на много поколения, като именно чрез тях членовете на общността са осигурявали мирното си съжителство, учили са се как да избягват конфликт-

тите и да влияят на това, комуникацията помежду им да протича по най-добрия начин. Общественоприетият модел на вежливост, реализиран най-вече чрез учтивите форми, според К. Ожуг се опира на няколко главни положения. Основният принцип, от който могат да се извеждат други, е запазване на автономността, достойнството и значимостта на всеки човек като личност (Ожуг 2001: 76–77). Най-съществената задача на учтивите формули пък е преди всичко да улесняват комуникацията, като създават атмосфера, способстваща доброто разбирателство. Ако трябва да се обобщи обемът на понятието учтивост, то може да се определи по следния начин: учтивостта е система от правила и норми за успешното функциониране, координиране и избягване на конфликти в обществото, която се базира на засвидетелстване на уважение към събеседника, ненамеса в личното му пространство и в същото време демонстриране на добронамереност и приятелско отношение (Славова 2003).

Едновременно с това речевият етикет, въпреки че би следвало да отговаря на тези общочовешки правила, има своя национална специфика. Съзнанието за собствения (личен или за дадена страна) модел на учтивост е свързано с естествената склонност на човешкия мозък да прави умозаклучения по аналогия – след като у нас се говори и се прави така и определени думи или поведение се възприемат като израз на учтивост, значи така би трябвало да е така и при другите хора. Това обаче невинаги отговаря на действителността, тъй като речевият етикет на всеки народ е отражение на неговото историческо и културно наследство. В същото време е много трудно да се превъзмогне този тип стереотипно мислене и да се приеме, че културните норми за всяка езикова общност са различни и се ситуират на плоскостта на подсъзнанието.

За поляците например е характерно, че в повечето свои прояви – и вербални, и невербални, оказват специално внимание на жената. Това поведение има своите исторически предпостави и се свързва със следните асоциации: рицарят и дамата на неговото сърце; жената като закрилница на домашното огнище; жената, която култивира в дома патриотичните традиции (нерядко осмивани в последните години); романтична любов. В същото време феминистките движения в Полша през XIX и първата половина на XX в., които пропагандират за равни права на жените, а и промените след 1989 г. водят до преосмисляне на полския модел на учтивост. И въпреки това се смята, че на полската жена се полага по-специално отношение, отколкото, да речем, на немската или американската жена (вж. Марцяник 2007: 23). Причината за

промените в разбирането на учтивостта е, че етикетната система не е постоянна константа, тя се изменя заедно с политическите и историческите условия. В България развитието на речевия етикет се дели най-общо на три етапа: 1) годините на Възраждането, когато се формират нормите за поведение, 2) след Освобождението, когато България се домогва до културно приобщаване към Европа и речевият етикет регистрира тези прояви, 3) след 9.IX.1944 г., когато се сменя политическият строй и това налага промени и в нормите на общуване и 4) след 10.XI.1989 г., когато отново с новите политически, икономически и културни условия се променят и етикетните формули (по въпроса за етапите на развитие на българския речев етикет вж. Стефанова 1992; Георгиева 1991). В изследванията за полския речев етикет се говори най-общо за два етапа – преди 1989 и след 1989 г., като в рамките на първия етап могат да се открият също периоди, свързани с налагането на норми, провокирани от смяната на политическия строй, на които обаче полският език се подчинява в много по-малка степен, отколкото българският (Ожуг 2001; Марцяник 2007).

С оглед на факта, че условията около употребата на формите за обръщение в речевия етикет на българите и поляците са сложни и се променят твърде динамично (за кратки исторически периоди), тези изследвания според нас трябва да се подновяват приблизително на всеки 10–20 години. Например статията на М. Бугайски за учтивите форми в българския език и техните полски съответствия, публикувана през 1983 г. (вж. Бугайски 1983), много скоро след това става почти напълно неактуална. По същия начин някои заключения относно употребата на формите „ти“ и „Виє“ в медиите, които прави Н. Сиракова-Сметс през 1992 г. (вж. Сиракова-Сметс 1992), вече също не отговарят изцяло на действителността.

В тази статия ще обърнем внимание на най-често използваните форми за обръщение в езика на съвременните българи и поляци, като акцентираме на приликите и разликите при употребата им.

1. Отношения на „ти“ / „ty“ – „виє“ / „wy“.

Формално това са отношения, при които в българския език комуникантите се обръщат един към друг на *ти* и 2. л. ед. ч. на глагола или *виє* и 2. л. мн. ч. на глагола (при множественост). За полския език условията са същите с местоименията *ty*, *wy*.

Взаимните отношения на *ти* се определят като симетрична учтивост, характерна за общества, където социалната дистанция и статусните различия са пренебрежимо малки или пък не им се отдава съществена роля (Славова 2003). Според М. Марцяник изборът *ти*

или *Wie* (изследователката съответно говори за полските форми „*ty*“ – „*pan, pani*“) „означава възможност за прекрочване в личното пространство на партньора в общуването или определя границата, до която разговарящите могат само да се доближат“ (Марцяник 2007: 36). Общото правило и за българския, и за полския език при използване на *ти*-формите е, че симетричните отношения на „*ти*“ са провокирани преди всичко от усещането за *прагматична равнопоставеност*. Полската изследователка коментира, че бидейки на *ти* с някого, може да го попита за лични въпроси, например каква кола кара, на колко години е майка му, къде планира да прекара Нова година и други подобни въпроси, като в същото време самата тя може да сподели подобна информация. За авторката минаването на *ти* е вид двустранно съгласие за прекрочване на личното пространство на събеседника (пак там: 36). Според М. Виденов за употребата на определено глаголно лице и число при обръщенията, освен отсъствието или наличието на признака „множественост“, са релевантни и няколко социални признака, които са налице при акта на комуникацията, напр. *социална дистанция* (служебна, образователна, възрастова), *уважителност* (почтителност), *непознатост – познатост* (Виденов 1980: 99). Разбира се, не трябва да се пренебрегва въпросът, че освен особеностите, заложи в културата на всеки народ, изборът на форма за обръщение е също така индивидуален, субективен и зависи от възпитанието, образованието, социалния произход, жизнения опит, настроението и други странични фактори (по въпроса вж. Сиракова-Сметс 1992).

Българската речева ситуация показва, че в последните години третият признак (непознатост – познатост) нерядко отстъпва от позициите си. Масово се наблюдава употребата на обръщението *ти* в общуването между клиенти и лица от обслужващия сектор (в магазини, ресторанти, обществения транспорт, а дори и в официални държавни учреждения), като по-често инициативата идва от страна на клиента, но нерядко се наблюдава и обратната асиметрична ситуация – лице от обслужващия сектор да говори на клиент на *ти*, а самият клиент да запазва учтивата форма. В полския език това е изключително рядко срещана ситуация – приема се за грубо и недопустимо обръщението *ти* към непознат човек, независимо от социалния му статус. Докато в българския език употребата на учтиви форми в такива случаи е норма, която се спазва в зависимост от субективни фактори като възпитание, образование и такт, то в полския език е норма, която твърде рядко се прекрочва.

Като правило и в двата езика се говори на *ти* на деца, приблизително до навършване на пълнолетие. Учителите обикновено се обръ-

щат към учениците на *ти* + *лично име*, самите ученици помежду си също се обръщат на *ти*, както и студентите. Преподавателите от висшите учебни заведения като правило би трябвало да се обръщат към студентите си на *Вие* евентуално съчетано с лично име (за тези комбинации вж. по-долу), а в Полша е норма преподавателят да се обръща към студентите с учтивите форми *pan*, *pani*. Според К. Цанков се счита за неправилно преподавателят да се обръща към студенти на *ти*, което може да се схване от тях като пренебрежение, неуважение или демонстрация на превъзходство (Цанков 1988: 56). Българските студентите помежду си се обръщат също на *ти*. Това важи и за децата и младежите.

При колеги или хора, при които действа признакът за *социална дистанция* (*служебна, образователна, възрастова*), преминаването на *ти* и в двата езика по правило зависи от предложението на комуниканта с по-висок социален статус или от по-възрастния.

В България в днешно време членовете на едно семейство (разбирано в широк смисъл) разговарят помежду си на *ти*. За Възраждането е било характерно, че в писмата децата се обръщат към родителите си, използвайки *Вие*-форми. По-специфична е ситуацията в полския език, където по принцип също важи това правило, но с някои ограничения. При по-възрастни членове на семейството или пък към членове, към които трябва и по вербален път да се демонстрира уважение, нерядко се използва съответното обръщение, напр. *tata*, *ciocia*, *wujek*, съчетано с глагол в 3. л. ед. ч. (напр. *Czy tata wie o tym?*), когато говорим на лицето, а не за него. Това зависи до голяма степен от традициите в семейството и от честотата на контактите с близките (повече по тези въпроси вж. Марцяник 2007: 37–38).

Най-общо би могло да се каже, че *ти*-формите могат да се употребяват в случаите, когато отпадат едновременно и трите социални признака: *социална дистанция, уважителност, непознатост*. Във всички други случаи *ти*-формите би следвало да бъдат използвани след дадено позволение от страна на комуниканта с по-висок социален статус или възраст. В Полша се приема за редно предложението за общуване на *ти* да дойде или от комуниканта с по-висок ранг и по-голяма възраст, или от дамата, с което се демонстрира споменатото вече по-специално отношение към женския пол¹ (вж. Марцяник 2007: 43).

¹ По етикетните правила в България това условие също важи, но в ежедневно общуване все по-малко се спазва.

2. Отношение на *Вие* – *pan, pani*.

По правило формата *Вие* в българския език се съчетава с глагол в сегашно време 2 л. мн. ч. (*Вие казахте*), с минало деятелно причастие на *-л* в множествено число (често допускана грешка, особено в медиите, е употреба на причастието в единствено число) (*Вие сте писали*, а не *Вие сте писал*, *-а*), страдателни причастия на *-н*, *-т* в единствено число (*Вие сте попитан*) (повече за формалната страна на въпроса вж. напр. Андрейчин 1973, Пашов 1980).

За *Вие*-формите Л. Андрейчин отбелязва следното: „В съвременните европейски езици преобладава употребата на форми за множествено число вместо единствено при личните местоимения и при глаголите за изразяване на учтивост при обръщение, т.е. във второ лице. Така е и в съвременния български език, напр. *Вие сте ме търсили* вм. *Ти си ме търсил*; *Защо чакате?* вм. *Защо чакаш?*“ (Андрейчин 1973: 145). Изследователят изтъква също така, че произходът на тези форми за учтивост е следният: „От времето на Константин Велики (началото на IV в.) римските императори започнали, за да подчертаят своето величие, да се изразяват в множествено лице за себе си при издаване на заповеди, т.е. „ние заповядваме“ вм. „аз заповядвам“. Това породило практиката да се употребява мн. ч. за израз на учтивост и при обръщение към тях, т.е. „вие заповядахте“ вм. „ти заповяда“. По-късно формите за мн. ч. станали средства за обръщение и към други високопоставени лица. Постепенно тази практика се разширявала все повече и слизала все по-надолу в обществените среди, докато в Късното средновековие обхванала речта на всички среди в повечето западни страни“ (Андрейчин 1973: 145–146). Поради историческата съдба на България разпространението на тези форми в езика се е забавило и „се е появило в говора на някои градски среди, а оттам и в нашия книжовен език през първата половина на миналия век (т.е. XIX век – бел. моя) под влияние на практиката в други съседни и славянски езици...“ (пак там: 146).

По-различна е обаче ситуацията в полския език, където на българските местоименни форми *Вие*, *Вас* и т.н. във функционално отношение отговарят *pan, pani, państwo*, които се свързват с формите на глагола съответно по следния начин: *pan, pani* + 3 л. ед. ч., *państwo* (*panie, panowie*) + 3 л. мн. ч., напр. *Czego się pan napije?*; *Pani już tam była?*; *Państwo widzieli to przedstawienie?*. В стари времена тези обръщения са били използвани само от шляхтата², но с течение на времето

² Благородническо съсловие в стара Полша.

употребата им се е разширила и са започнали да се употребяват и по отношение на останалите граждани. По време на комунистическия режим в Полша е бил направен опит да бъдат наложени *вие*-формите по руски модел с аргумента, че в Полша „вече няма панове“ (т.е. феодални господари с благороднически произход). За поляците обаче тази форма е звучала студено, безлично и неучтиво, тъй като акцентът от уважението към индивида се прехвърля към колективното *Вие*. Според А. Вежбицка формите *pan, pani* дължат своя „личен“ характер на това, че са в единствено число и подчертават различията в пола, докато при *Вие*-формите тези разлики се губят. Според изследователката полските принципи за учтивост подчертават уважението към индивида като независима личност. Колективната и безродова аура на *Вие*-формите влиза в конфликт с тази традиция и това е попречило за разпространението ѝ в езика (вж. Вежбицка 1999: 56–73).

Вече бяха споменати признаците, според които основно се избират учтивите форми *Вие // pan, pani, państwo*: социална дистанция, уважителност, непознатост. М. Марцяник смята, че формите с *pan, pani* в сравнение с отношенията на *ти* подчертават, че комуникантите имат ярко изразено лично пространство, до което взаимно не се допускат. Този тип отношения полската изследователка определя като асиметрични, което означава, че партньорите в разговора се различават по професионална или обществена йерархия, йерархия в престижа или в конкретната речева ситуация имат различен прагматичен ранг (Марцяник 2007: 44).

В официални ситуации трябва да бъде разпозната ролята на лицето, което е по-висшестоящо, и ролята на лицето, което е по-ниско в йерархията, като по-важният комуникант има право на по-голяма фамилиарност, отколкото комуникантът с по-ниско положение.

За най-неутрална и в същото време универсална адресативна форма в полския език се смята *proszę pana, proszę pani*. Тези обръщения обаче може да се окажат недостатъчни в среди, където е приета употребата на професионални или функционални титли. Например в професионалните среди, които се характеризират с неколкостепенна йерархия, като войската, съда, висшите училища, държавната администрация, дипломацията, парламента и др., формите за обръщение освен думите *pan, pani* би следвало да съдържат и съответната титла (напр. *panie ministrze, panie ambasadorze, panie pułkowniku, pani profesor, panie rektorze* и др.). На тези средства за титулуване няма да се спираме специално в това изследване.

Като част от отношението на *Wie* може да се разглеждат и обръщенията *господин, госпожа, госпожица* в българския език. Те се употребяват или самостоятелно, когато не познаваме лично адресата, напр. *Господине, бихте ли се отдръпнали?*, или в комбинация с фамилно име, напр. *Господин Иванов, търсят Ви по телефона*. В полския език комбинацията от *pan, pani* + *фамилия* се допуска само в две ситуации: първо, когато се призовава някой измежду група хора, да речем, обръщение на преподавател към студент по време на лекции: *Panie Nowak, proszę o wyjaśnienie różnicy między samogłoską a spółsamogłoską*. Подчертава се, че в същото време тези форми не са особено елегантни, но удобни за конкретната ситуация, където има възможност да се объркат хората. Второ, използват се от жителите на по-малки местности, в които всички се познават и чрез споменаване на фамилията на адресата се отличава самият човек като неин носител (вж. Марцяник 2007: 46). М. Марцяник споменава също, че в Източна Полша на територията на селата, в която е живяла бившата шляхта, обръщението към адресата с използване на фамилия и до днес сигнализира по-високо обществено положение. Като цяло обаче във всички други ситуации тези адресативни форми са неуместни, като употребата им подсказва за неопитността на адресанта или неполския му произход, и би следвало да се заместят от самостоятелно употребени *pan, pani* (пак там: 46–47).

В същото време, когато говорим за трети лица, е необходима употребата на съчетанието от *pan, pani, państwo* и фамилно име, тъй като използването единствено на фамилия се приема като неподходящо, напр.: *Widziałam nowego psa Kowalskiej*, докато по-правилно е: *Widziałam nowego psa pani Kowalskiej* (Марцяник 2007: 47).

В българския език формата *госпожица* се употребява значително по-често, отколкото в полския език, където независимо от семейния статус обръщението към всички жени е *pani*. *Panna* се използва в редки случаи, когато информацията, заложенa в това обръщение, е съществена за речевата ситуация. Напоследък в медиите започна да се води дискусия има ли право на съществуване в ежедневието обръщението *госпожица* в българския език, тъй като се надигнаха гласове, че употребата му е форма на дискриминация по брачен признак. Резултатите от проведена по телевизията анкета бяха разнопосочни. Докато едни се съгласяваха, че е неуместно да се подчертава, че една дама е неомъжена, други изразиха недоволство от факта, че обръщението *госпожа* предизвиква асоциации с по-зряла възраст. Само времето ще покаже дали предложението всички жени да станат „госпожи“ ще по-

лучи гражданственост и в България, както между другото съвсем скоро се случи във Франция, където от административните документи отпадна определението *госпожица*.

3. Опити за създаване на отношения между *ти* и *Вие* – *ty* и *pan, pani*.

М. Марцяник сравнява отношенията между комуникантите в речевия акт със ситуация от извънезиковата действителност, в която двама души стоят от двете страни на един праг. Разговорът през прага, независимо кой от коя страна на прага е застанал, дава на адресата и адресанта значително по-малко възможности, отколкото, ако двамата се намират на територия, която не е поделена от нищо, т.е. територия без бариери в общуването (Марцяник 2007: 47). Полската изследователка смята, че медийното общуване, в което често адресантът се обръща към адресата на *ти* (напр. характерното за полската телевизия и радио *Zostańcie z nami!*)³, оказва влияние и върху непосредствените контакти между хората. Така според нея възникват опитите да се намери трети вид отношение – между *ty* и *pan, pani*. Това отношение в полския език се реализира чрез формите *pani* + *малко име* (напр. *pani Ewo*) (Марцяник 2007: 47). И тъй като в определени случаи обръщенията *pan, pani* са твърде официални, а употребата само на лично име в полския език е твърде фамилиарна и говори за много близки отношения между комуникантите, формите, съчетаващи обръщенията *pan, pani* и *лично име*, се явяват една златна среда. Използват се най-вече на работното място, но не се приемат добре, когато се употребяват към хора, с които не се познаваме достатъчно добре, особено ако са по-възрастни от адресанта. За българския език комбинацията *господин, госпожа* + лично име като цяло е нетипична (напр. *господин Христо, госпожа Мария*) и относително рядко срещана. Струва ни се, че употребата ѝ може да внесе дори и известен ироничен нюанс.

За българския език се приема за естествено при общуване, когато говорещите се познават, да се обръщат по име един към друг, а когато се обръщаме към някого на *Вие*, то обикновено се свързва с фамилно име. Л. Андрейчин обаче обръща внимание, че „в колегиални и организационни среди се среща често да си говорят на *ти* и на фамилно име, напр. *Ти, Стефанов, имаш нова задача; Стефанов, при-*

³ Изразяването на учтивост в множествено число в подобни случаи не стои като проблем в българския език, докато на полски „*Zostańcie z nami!*“ предполага, че говорим на адресатите на *ти*, то на български „*Останете с нас!*“ може да предполага и двата вида общуване.

готви ли доклада?. Така се изразява една степен на сближаване между хората, която няма характер на лично приятелство“ (Андрейчин 1973: 147–148). Според него обаче „има случаи, когато може да се каже: *Вие, Стефане, елате тук!, Мария, пригответе ли доклада?*, т.е. може да се употреби обръщение *Вие* и лично име. По този начин се изразява известно внимание към лицето в рамките на официални в основата си отношения или по-малка близост в личните отношения“ (пак там: 147–148). Според нас е дискуссионен въпросът доколко първият начин на обръщение (фамилия + *ти* и форма на глагола в ед.ч.) изразява взаимно сближение между хората, тъй като, от една страна, този тип общуване предполага известна асиметрия между комуникантите, а от друга страна, не е напълно неутрален в конотативно отношение.

И в българския, и в полския език като несполучлив опит за изграждане на отношения, средни между *ти* – *Вие*, *ты* – *пан*, *pani*, се откриват контаминирани форми, съдържащи едновременно характеристики и на двата вида общуване.

В полския език такива са формите *pani* + лично име + 2 л. ед. ч. на глагола, напр. *Pani Beatko, masz może rozmienić?* М. Марцяник обръща внимание, че такива конструкции може да се чуят най-вече на работното място, където служителите се познават нерядко от много години, но дистанцията на годините или положението е пречка за преминаването на *ти*. Както учтивата, така и правоговорната норма смятат тези конструкции за неправилни (Марцяник 2007: 50).

Друг подобен случай в полския език представляват съчетанията с лично име и синтактична конструкция, характерна за уважителното общуване, напр. *Tomku, może pan jeszcze zatrzymać tę książkę*. Така обикновено се обръщат по-възрастни лица към по-млади или примерно преподаватели към студенти, докторанти, асистенти и др. (Марцяник 2007: 50). Тази форма свидетелства за симпатия и сърдечно отношение на адресанта към адресата и се приема положително. Обръщения от този тип се приемат от учтивата и правоговорната норма (Марцяник 2007: 50). Като евентуални функционални съответствия на тези полски форми за българския език може да се приемат обръщенията с лично име и *Вие*-форма (напр. *Стефане, пригответе ли доклада?*) (вж. по-горе).

В българския език като нарушаване на системността се приемат обръщенията на *господин*, *госпожа* и глагол във 2 л. ед. ч., напр. *На мен ли говориш бе, господине? Госпожо, ще излизаш ли?* Омаловажаването на официалния характер в такива случаи се приема като грубо

отношение (вж. Георгиева 1991: 474). С подобна конотация в полския език са обръщенията *pan, pani*, съчетани с 2 л. ед. ч. на глагола, които са представлявали норма в края на XIX век, но в съвременния полски език се възприемат като израз на неучтивост, излишна фамилиарност и се смятат за неправилни, напр. *Przestań pani opowiadać bajki; Wyjdź pani stąd; Weź pan tę gazetę; Wysiadasz pan czy nie?* (по въпроса вж. Бралчик 2001).

Друг подобен случай в полския език, с който обаче можем да се срещнем значително по-често, особено в разговорната реч, е съчетаването на обръщенията *państwo, panie, panowie* с форма на глагола във 2. л. мн. ч. вместо в 3. л. мн. ч., напр. *Poczekajcie panie jeszcze 5 minut; Pozwólcie panowie, że przedstawię referenta; Usłyszeliście państwo prognozę pogody na najbliższy tydzień*. Според Й. Бралчик форми от този тип не са граматически неправилни, а огромното им разпространение, особено в разговорната реч, е причината да се приемат от обществото, въпреки че самият изследовател отрича да ги употребява (Бралчик 2001: 24). Независимо от честата им употреба, като препоръчително се приема обръщенията *państwo, panie, panowie* да се съчетават с глагол в 3. л. мн. ч.

И въпреки че направените наблюдения показват по-висока степен на церемониалност при поляците, отколкото при българите, полските изследователи смятат, че речевият етикет на съвременните поляци значително се е опростил, като много от учтивите формули днес излизат от употреба и функционират главно сред представителите на по-старото и средното поколение. Като някои от основните причини за това състояние се изтъкват: демократизацията на обществото и отдръпването от традициите; стремежът към опростяване на междуличностните отношения; лансирането на модела, в който всички наши прояви (вербални и невербални) трябва да се характеризират с бързина и ефективност; влиянието на средствата за масова комуникация, които пропагандират скъсяване на дистанцията между комуникантите (особено актуалните предавания от типа токшоу); като вид демократизация от младото поколение се възприемат и налаганите от американските филми и програми модели на поведение (вж. Марцяник 2007; Ожуг 2001).

С пълно основание би могло да се каже, че същите тенденции формират и моделите на речевия етикет на българското общество, и особено на по-младите хора.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1973:** Андрейчин, Л. *Езикови тревоги*. София, 1973.
- Бралчик 2001:** Bralczyk, J. *Mówi się. Porady językowe profesora Bralczyka*. Warszawa, 2001.
- Бугайски 1983:** Bugajski, M. Niektóre formuły grzecznościowe w języku bułgarskim i polskie ich odpowiedniki. // *Język polski*, LXIII 1–2, 1983, 26–33.
- Вежбицка 1999:** Wierzbicka, A. *Język – umysł – kultura*. Warszawa, 1999.
- Виденов 1980:** Виденов, М. Социални параметри на средствата за езиков контакт. // *Език и литература*, XXXV, 1980, № 2, 97–111.
- Георгиева 1991:** Георгиева, Ел. За употребата на местоименията *ти* и *Вие* като форми на обръщение в интерсубектно общуване. // *Български език*, 5, 1991, 471–477.
- Марцяник 2007:** Marcjanik, M. *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa, 2007.
- Ожуг 2001:** Ożóg, K. *Polszczyzna przelotni XX i XXI wieku*. Rzeszów, 2001.
- Пантелеева 1994:** Пантелеева, Хр. *Грамматика на вежливата реч*. София, 1994.
- Пашов 1980:** Пашов, П. Книжовноезикови норми в процес на устройство. // *Проблеми на езиковата култура*. София, 1980, 36–47.
- Сиракова-Сметс 1992:** Сиракова-Сметс, Н. Местоименните форми за обръщение „ти“ и „Вие“ в речевия етикет на съвременните българи и холандци. // *Съпоставително езикознание*, 4, 1992, 11–18 .
- Славова 2003:** Славова, Е. Форми на учтивост в българското публично пространство. // *Balkans' 21*, vol. 3, 2003, 20.09.2011, http://www.balkans21.org/2003_3/slavova.html.
- Стефанова 1992:** Стефанова, М. Етапи на развитие на българския речеви етикет. // *Български език*, 1, 1992, 54–57.
- Формановска 1989:** Формановская, Н. И. *Речевой этикет и культура общения*. Москва, 1989.
- Цанков 1988:** Цанков, К. *Речев етикет*. София, 1988.